

УДК [930.253:94](477-25)''1943''

І. М. МЯГКИЙ*

**ВИЗВОЛЕННЯ СТОЛИЦІ УКРАЇНИ –
МІСТА КИЄВА ВІД НІМЕЦЬКИХ ОКУПАНТІВ
(за документами ЦДАВО України)**

Розглянуто комплекс питань: біографічні матеріали героїв штурму Києва 6.11.1943 р. – генералів І. Д. Черняховського та П. С. Рибалка, роль партизанського руху у визволенні Києва, документи вермахту щодо воєнних дій під Києвом у 1943 р.

Ключові слова: Київ; генерал; бойові дії; накази.

6 листопада 2013 р. виповнилося 70 років з часу звільнення військами 1-го Українського фронту нашої столиці від німецьких окупантів. Глибше усвідомити значення цієї історичної події, дізнатися про деякі важливі або цікаві подробиці нам допомагають архівні документи. Немало рідкісних документів тієї знаменної доби зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). У цій статті розглядаються документи окремих фондів ЦДАВО України, а саме: “Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни” (ф. 4620), “Рада Міністрів УРСР” (ф. 2), “Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп та їх тилових охоронних підрозділів, що діяли на окупованих східних територіях” (ф. КМФ-8).

Одним із найбільш значущих документів доби є копія наказу Верховного Головнокомандувача Й. Сталіна від 6.11.1943 р. генералові армії Ватутіну про оволодіння військами 1-го Українського фронту м. Києвом [1, арк.237-243]. Значущість його полягає в тому, що в наказі перераховані військові частини всіх родів військ, які відзначилися під час штурму столиці України і за що багатьом із них було присвоєно почесне звання “Київських”. Дозволимо собі згадати лише про піхотинців 60-ої армії та танкістів 3-ої гвардійської танкової армії. Наведемо витяг із тексту самого наказу:

“Наказ Верховного Головнокомандувача
генералові армії Ватутіну

Війська 1-го Українського фронту, в результаті проведеної операції з сміливим обхідним маневром, сьогодні, 6 листопада, на світанку штурмом оволоділи столицею Радянської України, містом Київ – най-

* *Мякий Ігор Миколайович* – головний спеціаліст Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

більшим промисловим центром і найважливішим стратегічним вузлом оборони німців на правому березі Дніпра.

Із взяттям Києва нашими військами захоплено найважливіший плацдарм на правому березі Дніпра, що має важливе значення для вигнання німців з Правобережної України.

В боях за визволення міста Києва відзначилися війська генерал-полковника Москаленка, генерал-лейтенанта Черняховського, танкісти генерал-лейтенанта Рибалка, льотчики генерал-лейтенанта авіації Красовського і артилеристи генерал-майора артилерії Королькова”.

У наступних рядках цього наказу перераховуються дивізії, корпуси, бригади, полки та батальйони, що особливо відзначилися під час штурму м. Києва.

“На відзнаку здобутої перемоги з’єднанням і частинам, що відзначилися в боях за визволення міста Києва, надати найменування “Київських”(далі – перерахування саме цих частин).

“Сьогодні, 6 листопада, о 17 годині столиця нашої Батьківщини від імені Батьківщини салютує нашим доблесним військам, що визволяли місто Київ, двадцятьма чотирма артилерійськими залпами з 324 гармат.

За відмінні бойові дії оголошую подяку всім керованим Вами військам, що брали участь в боях за визволення міста Київ.

Вічна слава героям, що полягли в боротьбі за свободу і незалежність нашої Батьківщини!”

Верховний Головнокомандувач

Маршал Радянського Союзу

6 листопада 1943 р.

Й. Сталін

Недарма в першій частині наказу обидва генерали – і Черняховський, і Рибалко названі окремо. Так було відзначено особливу заслугу цих офіцерів та очолюваних ними військ у визволенні столиці України. Доречно зазначити, що в ЦДАВО України зберігається цікавий біографічний матеріал обох командувачів.

Документи, які сформовані в одну архівну справу ф. 4620, розповідають про бойовий і життєвий шлях двічі Героя Радянського Союзу, уродженця с. Оксанина, Уманського району, Черкаської області, генерала армії Івана Даниловича Черняховського[2, спр. 50]. Саме його 60-а армія на час штурму м. Києва займала плацдарм на Дніпрі, на північ від столиці України, і безпосередньо брала участь у її визволенні.

Серед документів справи цікавими є спогади про І.Д.Черняховського його рідних та товаришів по службі, листи самого Івана Даниловича до своєї родини, зокрема й ті, що написані у перші роки війни. Серед документів цієї справи можна відзначити фотографії [3, спр. 50, конверт № 19]. Це насамперед зменшена фотокопія грамоти Президії ВР СРСР про присвоєння генерал-лейтенанту Черняховському першої Золотої Зірки Героя Радянського Союзу (далі – текст грамоти дослівно):

“Герою Радянського Союзу тов. Черняхівському Івану Даниловичу.

За Ваш геройський подвиг, виявлений під час форсування річки Дніпро на північ від Києва, міцне закріплення плацдарму на західному березі річки Дніпро, Президія Верховної Ради СРСР своїм указом від 17 жовтня 1943 р. надала Вам звання Героя Радянського Союзу”;

індивідуальне фото генерал-лейтенанта Черняхівського, зроблене у 1943 р., ще до отримання ним першої Золотої Зірки Героя Радянського Союзу;

фото музейної експозиції, де демонструвалися особисті речі – шинель, нагороди та особиста зброя(шабля) генерала;

фото генерала І. Д. Черняхівського, зроблені під час військових нарад.

Цей же фонд містить цінні біографічні матеріали ще одного українця – безпосереднього учасника штурму столиці України, уродженця с. Малий Істороп, Лебединського району, Сумської області, Павла Семеновича Рибалка [4, оп. 3, спр. 46]. Двічі Герой Радянського Союзу, маршал бронетанкових військ П. С. Рибалко(це звання він отримав уже у 1945 р.) на час визволення Києва обіймав посаду командувача 3-ої гвардійської танкової армії у складі 1-го Українського фронту. Свою першу Золоту Зірку Героя Радянського Союзу він отримав саме за форсування Дніпра, а Указ Президії ВР СРСР про присвоєння йому цього звання було видано 17 листопада 1943 р.

Про роль генерала Рибалка під час переправи його військ через Дніпро залишилися цінні письмові свідчення його молодшого брата – Петра Семеновича. В своїх спогадах останній писав про брата-героя так:

“...Багато захоплення висловлювали різні люди з приводу того, як брат Павло zorganizував переправу через Дніпро у 1943 р. Він керував цією переправою сам, особисто. Він не втрачав жодної миті даремно, намагався виграти час...” [5, арк. 8а].

У цій же справі можна ознайомитися з рідкісними особистими світлинами Павла Семеновича. Одна з них – в однострої генерал-майора Червоної Армії, зроблено приблизно в 1941–1942 рр. (до введення погонів); друга – зроблено у 1945 р., після отримання високого звання маршала бронетанкових військ [6, арк. 22, 23].

Говорячи про звільнення м. Києва від німецьких окупантів, не можна не згадати про роль в цій справі партизанського руху. Вже на початку 1943 р., саме в той час, коли радянські війська вели бої за звільнення багатьох українських міст та сіл, Український Штаб Партизанського Руху(далі УШПР), узгоджуючи свої дії з діями армії, значно активізує партизанський рух і на київському напрямку. Прямим свідченням цього є документи з ф.2 ЦДАВО України. Так, один з них — “Довідка

про хід виконання партизанськими загонами України весняно-літнього плану бойових дій з 1-го квітня по 1-е серпня 1943 р.” за підписом начальника УШПР Т. Строкача, 14.08.43 р. був направлений на ім’я Голови Ради Народних Комісарів УРСР Л. Корнійця. Ось декілька уривків із цього документа:

“До 1.04.43 р. було закінчено в основному перекидання великих з’єднань партизанських загонів на Правобережжя України.

Одночасно на Лівобережжя були виведені з Хинельських та Клетнянських лісів партизанські загони Попудренка, Салая та інш. для бойових дій та організації зв’язку з партизанськими загонами, що діють у східній частині Київської та західній частині Чернігівської областей.

На цей час створені обласні штаби партизанського руху в Київській, Житомирській та інших областях“[7, арк. 1–2].

У розділі тієї ж вищезгаданої “Довідки...” – “Зміни завдань партизанським загонам” дізнаємося, зокрема, про таке:

“У зв’язку з обстановкою, що змінилася та з метою розширення партизанського руху в Прикарпатській Україні, південних та південно-західних областях України були частково змінені та розширені завдання існуючим, а також поставлені завдання нещодавно сформованим з’єднанням та загонам...

З’єднанню генерал-майора Сабурова (2117 чол.), замість виходу в Станіславську область, поставлено завдання діяти у східних районах Житомирської, західних районах Київської та північних районах Вінницької областей і впливати на залізничні вузли: Козятин, Фастів, Коростень, Київ. Вказані вузли та залізничні лінії, що ведуть до цих вузлів, з’єднанням т. Сабурова вже розвідані і освоєні...

З’єднанню генерал-майора Наумова (400 чол.), замість рейду в Черновицьку область, здійснити рейд по південній частині Житомирської, Київської та північній частині Кіровоградської областей, із завданням встановлення зв’язку з діючими партизанськими загонами, мінування залізничної лінії Фастів-Знаменка, впливу на судноплавство по річці Дніпро та організації нових партизанських загонів...

З’єднанню т. Ушакова (510 чол.), сформованому на базі загону, виділеного із з’єднання Сабурова, впливати на залізничну лінію Київ-Фастів-Біла Церква, після чого вийти в район Кіровоградської області...

З’єднанню т. Покровського, нещодавно сформованому на базі колишнього партизанського загону ім. Чапаєва (112 чол.) – вийти на територію Київської області для активізації партизанського руху та організації диверсій на залізничних лініях, що підходять до Київського вузла.

З’єднанню т. Тарануценка (1732 чол.) – організувати диверсії на річках Дніпро та Прип’ять(в межах УРСР), на залізничних лініях: Київ-Тетерев та Чернігів-Овруч і на шосе в цих районах.

З'єднанню т. Бовкун(1500 чол.) поставлено завдання впливати на залізницю Київ-Ніжин-Бахмач, шосе Київ-Чернігів та на судноплавство противника по річці Десна, на ділянці Київ-Чернігів” [8, арк. 13–16].

У цій же справі можна знайти й письмові свідчення про ефективність дій партизанів восени 1943 р. на різних гілках київської залізниці та переправах через Дніпро. Ці документи носять назву спецповідомлення від УШПР і направлялись вони теж на ім'я Голови РНК УРСР Л. Корнійця. Ось витяг із одного з них:

...”За даними на 22.09.43 р. українськими партизанськими загонами пущено під укіс 20 військових ешелонів противника (зокрема, на київських гілках):

Київ – Коростень – 8

Київ – Полтава – 2

Київ – Фастов – 6

У бойових діях та аваріях вбито 1034 німецьких офіцера та солдата...” [9, арк. 62].

Наступне спецповідомлення надійшло таке:

...”За даними, що надійшли за 24.09.43 р. українськими партизанськими загонами у бойових діях та аваріях ешелонів знищено 318 німецьких і мад'ярських офіцерів та солдатів.

Пущено під укіс 12 військових ешелонів(серед них на лінії Київ-Ніжин – 2).

...Виконуючи наказ УШПР, партизанське з'єднання “За Батьківщину”/командир Бовкун/ забезпечило переправу частин Червоної армії через річку Десну в районі Остра і через річку Дніпро в районі Сорочиничі/90 км на північ від Києва/. Про забезпечення переправи доніс командувач 17-го корпусу генерал-лейтенант Бондарев” [10, арк. 61].

Таким чином, вищенаведені документи з ф. 2 ЦДАВО України яскраво демонструють, наскільки вагомий внесок зробили партизани у справу визволення столиці України.

Восени 1943 р. події навколо можливого прориву радянськими військами німецької ”Дніпровської лінії” набули широкого розголосу, в тому числі й у міжнародній пресі. Цікаве радіозведення, що надійшло 4.10.43 р. з Лондона, збереглося в документах архіву:

“Кореспондент агентства Рейтер з Цюріха повідомляє, що радянські війська займають позиції на Дніпрі в районі на південь від Орші до Дніпропетровська, тобто по фронту довжиною більше ніж 600 км...

Радянська авіація розвиває свої операції в районах на південь від Запоріжжя та на схід від Києва. Її удари для німців в теперішній час є досить відчутними...

Газета “Таймс” вмістила в сьогоднішньому номері статтю, яка детально аналізує становище на Східному фронті. В статті зауважується, що завтра виповнюється три місяці від початку літнього наступу ра-

дянських військ на Сході. Особливу увагу приділено боям на Дніпрі. Автор статті підкреслює, що за декілька днів буде з'ясовано – чи буде Дніпро форсований ще до зими, чи його форсування увійде до плану зимового наступу радянських військ. Автор зауважує ще, що форсування Дніпра зустрічає великі труднощі у зв'язку з могутніми укріпленнями, побудованими німцями на західному березі, що вимагає спочатку сильного руйнування авіацією, і лише тільки після цього, війська інших родів могли б розгорнути операції з форсування Дніпра широкими масштабами, тобто від його верхньої до нижньої течії”[11, арк. 78–79].

Для об'єктивного усвідомлення буремних подій, які восени 1943 р. вирували навколо столиці України, документи архіву дають змогу розглянути ситуацію і, так би мовити, з протилежної – німецької сторони. Інформація про це міститься у документах ф. КМФ-8.

Загалом саме цей фонд становить великий інтерес як для дослідників історії Другої світової війни в цілому, так і окремих її подій на території України. Це пояснюється, насамперед, широтою матеріалів, представлених в ньому, хоча в основній частині документів цього фонду все ж йдеться про бойові дії саме на західних територіях колишнього СРСР/Прибалтика, Білорусія та Україна/.

Не менш цікавою є й сама історія виникнення фонду. Наприкінці Другої світової війни ці документи потрапили до рук американського командування як військові трофеї, а після війни були передані в Національний архів США, де на їх основі виготовлено мікрофільми.

У 1960 р. на основі цих мікрофільмів були створені каталоги, що широко надійшли у продаж.

Уже у січні 1965 р., згідно із замовленням Інституту історії партії при ЦК КПУ та розпорядженням РМ УРСР, Архівному управлінню при РМ УРСР було асигновано \$1287, на які в свою чергу управління через контору “Міжнародна книга” замовило в США 164 ролики мікрофільмів/позитивів/. Зрештою, у серпні-вересні 1965 р. виготовлені ролики надійшли до Архівного управління, а звітти їх було передано на тимчасове зберігання до Центрального Державного Історичного Архіву м.Києва. В кожному ролику налічувалось від трьох до 20-ти тек документів/одиниць зберігання/. В межах ролика теки формувались не по одному фонду/тобто установі/, а по різним установам та формуванням, що діяли не тільки на окупованій території колишнього СРСР, але й в Західній Європі та навіть Північній Африці.

Основна частина інформації про воєнні дії безпосередньо в Україні зберігається у документах командувача військами оперативного тилового району групи армій “Південь”. Загальновідомий факт, що з початком війни нацистської Німеччини проти СРСР командування вермахту саме на цю групу і поклало завдання відрізати радянські війська в Західній Україні, захопити переправи через Дніпро в районі Києва та йти на з'єднання з арміями, що наступали з боку Румунії.

Доречно буде навести дані також і німецької сторони, які у великій кількості можна знайти у документах ф. КМФ-8, щодо посилення партизанського руху. Ось, наприклад, яка сумна для німців статистика впливає з наказу офіцера військової контррозвідки при командувачі військами оперативного тилового району групи армій “Південь”. У нижченаведеному витягу з цього наказу позначено диверсії у Київському регіоні тільки за липень 1943 р.:

“4.7.43р. на залізничній ділянці Київ – Коростень між Загальцями та Трубецькою наїхав на міну ешелон, паровоз та 8 вагонів зійшли з рейок.

4.7.43р. на залізничній ділянці Київ – Коростень між Трубецькою та Пісківкою наїхав на міну ешелон, вирвано вибухом 70 см рейок на фронтівій колії, паровоз отримав незначні пошкодження.

5.7.43р. на залізничній ділянці Київ – Коростень між мостом через Жвиш та Клавдієво наїхав на міну ешелон, підірвано фронтіву колію.

6.7.43р. на залізничній ділянці Київ – Фастів під Мотовилівкою/в 14 км на північний схід від Фастова/ вантажний ешелон підірвався на міні, паровоз та 10 вагонів зійшло з рейок.

7.7.43р. на залізничній ділянці Київ – Коростень в 2,5 км на захід від станції Клавдієво підірвано фронтіву колію.

9.7.43р. на залізничній ділянці Київ – Коростень між Трубецькою та Пісківкою наїхав на міну ешелон, з рейок не зійшов, втрат в особовому складі немає.

13.7.43р. на залізничній ділянці Київ – Яготин на 64-му км між Березанню та Хмелевиком підірвався на міні ешелон. Вибухом вирвано 100 м рейок, 9 вагонів зійшло з рейок, загинуло 3 німецьких солдата, 2 важко поранено.

19.7.43р. на залізничній ділянці Київ – Коростень в 3 км на захід від Трубецької залізничний ешелон підірвався на 2 мінах. Паровоз отримав легкі ушкодження, 4 вагона зійшло з рейок, вирвано 20 м рейок. Патруль, що знаходився у засідці на 72 км, внаслідок сильного туману нічого не помітив.

23.7.43р. на залізничній ділянці Київ – Гребінка, між Кучаковим та Морозівкою, в 23 год.50 хв. на відмітці 40,7 км наїхав на міну вантажний ешелон. По обидві сторони рейок вирвано 30-60 см полотна. За 11,5 год. потяг продовжив свій рух. Донесення у зв’язку з пошкодженням лінії зв’язку надійшло з запізненням.

27.7.43р. за 500 м на схід від ст. Яготин міною було підірвано залізничне полотно. Вирвано 80 м рейок. В тому місці було виявлено та видалено одну ручну гранату.

30.7.43р. на залізничній ділянці Київ – Лубни на відмітці 40,6 км між Кучаковим та Морозівкою наїхав на міну вантажний ешелон, пошкоджено 1,5 м рейок, матеріальних збитків та втрат в живій силі немає.

31.7.43р. на 57-му км між Саворичами та Марківцями на залізничній ділянці Ніжин – Київ підірвався на міні санітарний потяг. Внаслідок вибуху паровоз завалився на фронтону колію, 8 вагонів зійшло з рейок. Вибухом вирвано 100 м рейок.

31.7.43р. за 3.5 км на захід від Спартака на залізничній ділянці Київ – Коростень було підірвано залізничне полотно, внаслідок чого зійшли з рейок паровоз та 5 вагонів. Паровоз та 4 вагона отримали пошкодження. Вибухом вирвано 30 м фронтону колії. Протягом майже 16 годин залізнична ділянка була закрита для руху.

28.7.43р. на автомобільному шляху Київ – Житомир за 27 км від Києва у двох місцях було підірвано кабель” [12, арк. 10–12].

Таким чином, попереднє німецьке зведення свідчить про те, що вже відзначалось раніше, а саме: діяльність партизанів напередодні підходу Червоної армії до Дніпра значно полегшила її завдання щодо оволодіння столицею України та вкрай ускладнила оборонні дії німців.

З якою ж саме системою німецької оборони довелося зіткнутися радянським військам під Києвом восени 1943 р.? Як би там не було, але командування вермахту оборону м. Києва почало планувати вже в лютому 1943 р., про що свідчать нижченаведені документи. Ось витяги з “Наказу про оборону Києва” від 21.02.43 р. за підписом командира корпусу охоронних військ та командувача військами оперативного тилового району групи армій “Південь” генерала Фридерічі:

“1. На генерал-майора Гешена, командира 213-ої охоронної дивізії, покладається загальна оборона Києва.

Він віддає розпорядження на всі необхідні для організації оборони військові заходи.

2. Розподіл на ділянки та кордони ділянок:

Необхідно створити 3 ділянки оборони.

а/ Ділянка А/Дарниця/:

Кордони: праворуч від Дніпра, ліворуч від дороги Київ –Бровари/включно/.

б/ Ділянка Б/Воскресенська Слобода/:

Кордони: праворуч від дороги Київ – Бровари/виключаючи/, ліворуч Дніпро.

в/ Ділянка В/місто Київ/:

Кордони: вже встановлена лінія оборони міста на захід від Дніпра.

3.Організаційна структура оборони:

а/ Район охорони мостів під началом коменданта району охорони мостів.

б/Внутрішній пояс:

1. На схід від Дніпра: Осокорки, Шевченко, Нова Дарниця, висота 122,7 км на дорозі Київ – Бровари, Троєщина, Дніпро/приблизна лінія/.

2. У західній частині: лінія оборони по околиці Києва, змикання з зовнішнім поясом на східному березі необхідно визначити.

в/ Внутрішній пояс: тільки на східному березі Дніпра/головна позиція/: Дніпро під Жуківкою, Бортничі, стрілка під Бортничами, Княжичі, Бровари, залізоплавильний завод, Зазим'я, Дніпро під Старим Руслом/приблизна лінія/.

г/ Висунуті позиції під Борисполем, Русановим, Бобриком, Семиполками та Літками.

д/ Черговість будівництва укріплень:

1. Внутрішній пояс в тій мірі, наскільки це необхідно для відбиття нападів.

2. Висунуті позиції і одночасно 3. Зовнішній пояс як головну позицію/з використанням місцевих мешканців, що мають у розпорядженні/.

В рамках окремих поясів:

а/ Перегородження шосейних доріг та залізниць проти танкових сил і бронепотягів.

б/ Протитанкові укриття.

в/ Пункти спостереження.

г/ Стрілецькі осередки.

д/ Укріплення важливих ділянок, потім розширення їх до батальйонних та полкових ділянок оборони/включаючи позиції для важких видів піхотного озброєння/.

е/ Одночасно з прибуттям матеріалів необхідно будувати укріплення навколо окремих споруд, а потім розширювати систему укріплень до суцільної кругової лінії"[13, арк. 71–72].

В одному з подальших наказів німецького командування, зокрема бойового коменданта Києва вже від 24.02.43 р., подається важливе доповнення до попередньої інформації, а саме – про посилену німецьку оборону дніпровських переправ:

“Для безпосередньої охорони переправ через Дніпро задіяні такі сили:

А. 1. На Південному залізничному мосту: 4 унтер-офіцера, 38 рядових зі складу 610-го гренадерського полку.

2. На мосту Райхенау: 1 офіцер, 6 унтер-офіцерів та 42 рядових зі складу 612-го гренадерського полку.

3. На Північному залізничному мосту: 3 унтер-офіцера, 37 рядових зі складу 987-го батальйону територіальної охорони.

Додатково є ударний резерв 612-го гренадерського полку у складі 9 офіцерів, 31 унтер-офіцера та 100 рядових, а також 1 унтер-офіцера та 8 рядових зі складу 424-го мосто-будівельного батальйону.

Б. Для захисту мостів проти повітряних нальотів задіяні такі сили: три батареї 88-ми мм зенітних гармат по чотири гармати в кожній;

крім того на Південному залізничному мосту є вісімнадцять 20-ти мм зенітних гармат, а на Північному залізничному мосту – шість таких самих гармат.

Окрім цього на південно-західному аеродромі у Києві є три батареї 88-ми мм зенітних гармат та одна батарея 20-ти мм зенітних гармат” [14, арк. 80].

Щодо планів використання німцями місцевого населення на будівництві саме київської ділянки своїх укріплень, про що згадувалося вище, теж є цікава інформація. Це доповідна записка/представлена у вигляді таблиці/ начальника саперних частин вермахту щодо потреби в робочій силі на будівництві лінії оборони від Києва до Бердянська станом на 22.05.43р. /будівництво планувалось з травня по вересень/ [15, арк. 12]:

Місто	Довжина лінії (км)	Фахівці	Підсобні працівники (чоловіки)	Підсобні працівники (жінки)	Разом	Для транспорту, заготівлі лісу та інших допоміжних робіт
Київ	155	1000	1000	7100	9100	8000

Але незважаючи на всі заходи німців восени 1943 р. стратегічний стан на “Дніпровській лінії” для вермахту все більше загострювався. Німецьке командування намагалось всіма засобами перешкодити просуванню Червоної армії в цьому напрямку, що, наприклад, і відбилось у наступному наказі від 19.09.43 р.:

“Таємно!

Бойовому коменданту Кременчуга

Бойовому коменданту Києва

Генерал-начальник служби військових сполучень групи армій “Південь” телефонограмою, таємно, наказує:

Залізничні мости біля Києва та Кременчуга негайно підготувати до потужного руйнування. Підготовка не повинна заважати залізничному руху. Прошу командувача оперативного тилового району групи армій “Південь” посилити охорону мосту для запобігання актам саботажу, спрямованим на відвернення підриву мостів” [16, арк. 1–2].

Зрештою всі оборонні заходи командування вермахту зазнали провалу, і 3.11.43 р. радянські війська переходять у рішучий наступ на Київ з Лютезького плацдарму. У нижченаведеному документі німці, в притаманній на той час для своїх повідомлень зі Східного фронту “прихованій” формі, змушені були визнати втрату Києва. Ось витяг із наказу №59 коменданта 585-го штабу армійського тилового району від 6.11.43 р:

“Обстановка.

3.11.43 р. противник перейшов в очікуваний наступ з плацдарму, що на захід від Лютежу. При використанні великих танкових сил та штурмової авіації противнику вдалось просунутися у південному та південно-західному напрямках. 5.11.43 р. танкові підрозділи противника вийшли на шосе Київ– Житомир. Важкі оборонні бої тривають...

Окреслення переднього краю:

Від правого флангу армії до м. Київ – без змін/танкові авангарди на західній околиці Києва/ – Приорка – Пуща-Водиця – Гостомель...” [17, арк. 60–61].

Після вступу радянських військ до Києва всі зрозуміли, наскільки постраждало місто від воєнних дій 1941–1943 рр. та окупації. Киянам та й усьому українському народу треба було відбудовувати свою столицю майже заново. Картину Києва перших днів після німецької окупації відображено у документі ф. 4620 – листі М. Хрущова до Й. Сталіна під назвою “Становище в Києві”, який датовано 8.11.43 р. Процитуємо найбільш яскраві факти з цього листа:

“На світанку 6.11.43 р. війська 1-го Українського фронту визволили від німецьких окупантів м. Київ.

Варто відзначити добру організацію артилерійського вогню, проведеного нашими артилеристами. Нашим влучним і виключно могутнім артилерійським вогнем була відразу придушена артилерія противника, що дало можливість розгортати навальний наступ нашої піхоти і танків. Німці, боячись повного оточення їх у місті, в паніці тікали з нього і не встигли спалити й висадити у повітря м. Київ, як це було зроблено з іншими містами Лівобережної України. Але декілька значних об’єктів противник все ж встиг висадити в повітря і підпалити. Згоріли – Київський університет, Будинок оборони, міська публічна бібліотека, електростанції, висаджено два цехи заводу “Більшовик”, хлібозаводи, водогінне господарство, всі мости, колії і низка великих житлових будинків.

Майже всі театри вціліли. Раніше згоріли: цирк, театр Червоної армії, театр “Юного глядача” і всі кінотеатри, які були розташовані в центрі міста.

Німці намагались угнати все населення міста. Кияни вишукували всілякі засоби, щоб ухилитися від облав. Вони ховались в каналізаційних і водостічних колодязях, замурували один одного в підвалах будинків, завалювали себе мотлохом на горищах. В бесіді зі мною київський лікар Пашков розповів, що для того, щоб збити німецьких собак-шукачок зі сліду, він ховався у підвалі і йдучи туди, змастив черевки іхтіоловою маззю, а місце, де ховався, облив гасом.

Зараз з околишніх лісів, боліт, ярів та кладовищних склепів повертаються великими групами кияни. Вони справляють тяжке враження від пережитих страхіть і нестатків.

Ми зараз займаємось встановленням порядку в місті, обліком майна, яке збереглося і відновленням найважливіших галузей міського господарства.

Частково висаджений німцями водогін за декілька днів буде відбудований. Вціліле на заводах електрообладнання дасть можливість за декілька днів забезпечити подачу місту близько тисячі кіловат електроенергії, чого вистачить для першої черги водогону й освітлення. На хлібзаводах збереглося деяке обладнання і кілька печей. Крім того, буде використано близько 50 дрібних хлібопекарень.

Вживаємо всіх заходів, щоб якнайскоріше побудувати залізничний міст через Дніпро” [18, арк. 256–259].

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, сподіваємося, що наведені в статті архівні документи сприятимуть збагаченню нашої історичної пам’яті і сформуєть чіткіше уявлення щодо окремих подій нашої історії, а саме – визволення м. Києва у листопаді 1943 р.

¹ ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 335, арк. 237–243.

² Там само, спр. 50.

³ Там само, конверт № 19.

⁴ Там само, ф. 4620, оп. 3, спр. 46.

⁵ Там само, арк. 8а.

⁶ Там само, арк. 22, 23.

⁷ Там само, ф. 2, оп. 12, спр. 215, арк. 1–2.

⁸ Там само, арк. 13–16.

⁹ Там само, арк. 62.

¹⁰ Там само, арк. 61.

¹¹ Там само, арк. 78–79.

¹² Там само, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 202, арк. 10–12.

¹³ Там само, спр. 223, арк. 71–72.

¹⁴ Там само, арк. 80.

¹⁵ Там само, спр. 491, арк. 12.

¹⁶ Там само, арк. 1–2.

¹⁷ Там само, спр. 517, арк. 60–61.

¹⁸ Там само, ф. 4620, оп. 3, спр. 335, арк. 256–259.

Рассмотрен комплекс вопросов: биографические материалы героев штурма Киева 6.11.1943 г. – генералов И. Д. Черняховского и П. С. Рыбалка, роль партизанского движения в освобождении Киева, документы вермахта о военных действиях под Киевом в 1943 г.

Ключевые слова: Киев; генерал; боевые действия; приказы.

On the basis of archival documents the author considers the complex of questions, namely: the biographical materials of the heroes of assault of Kyiv City at 6.11.1943 – general I.D. Chernyakhovskyi and general P.S. Rybalko, the role of partisans movement in the liberation of Kyiv City; the documents of Wehrmacht on the war actions near the Kyiv City in 1943.

Key words: the Kyiv City; the general; the war actions; the orders.